

„...a felemás zoknim én vagyok”

BAKA ISTVÁN: AZ IDŐ TÉRKÉPJELEI

Baka István a kilencvenes évek elején nemcsak verseket, hanem tárcákat, portrévázlatokat is írt. A napi- és hetilapokban megjelent írások bizonyítják, hogy – költészetéhez és prózájához hasonlóan – Baka publicisztikája is figyelemre méltó, kiegészíti és árnyalja a költőről és műfordítóról alkotott képet. A kötetben olvasható szövegek alapján kijelenthetjük, hogy Baka István nem volt újságíró: a publicisztikát is ugyanolyan esztétikai mércével mérte, mint a költészetet, és az önmaga által kiszabott művészi követelményeknek megfelelően írt tárcát vagy tárcanovellát. Mégis: sokkal személyesebb ezekben az írásokban. Nem ölt maszkot, mint verseiben; nem bújtatja (lánc)metaforákba, hasonlatokba érzéseit; ironikus-önironikus szemlélettel közelít a kevéssé mulatságos, egyáltalán nem kacagtató kérdésekhez, élethelyzetekhez is. Bombitz Attila fejtette ki Baka publicisztikájáról szóló tanulmányában: „A lírikus bonyolult metafora-világával, a prózista mesélő hasonlat-világával szemben a publicista egy eltűnt, mostanra újból divatját élő

anekdotavilágot támaszt fel, és legyen bár mégoly súlyos is olykor mondanivalója, könnyed hangon, lényegretörően, szabadon adja elő azt is.” (Forrás, 1996/5. 81.)

Az idő térképelei című kötet – melyet Bombitz Attila válogatott és rendezett sajtó alá – öt „felvonásból” áll, akár a klasszikus drámák: *Az orosz irodalom mártíriuma, Portrévázlatok az orosz költészetből, Alakok és művek, Kortársaim, Történetek*. Az első fejezetben az orosz irodalomtörténetet kiegészítő írások találunk. 1991 szeptemberétől 1992 februárjáig – zömmel – a Délmagyarország hasábjain jelentek meg az orosz nyelvű irodalom kevésbé ismert művészeiről szóló szövegek, melyek Puskin, Dosztojevszkij, Gumiljov, Jeszenyin, Mandelstam, Cvetajeva, Hodaszevics, Arszenyij Tarkovszkij, Szosz-nora, Brodskij, Tomas Venclova, Genadij Ajgi alakját idézik. A kötet nyitódarabjában (*Ki ölte meg Puskit?*) a kultúra egyetemességére és határok nélküliségére figyelmeztet: „A mi tájainkon a rendszerváltások azzal járnak, hogy nemcsak a fürdővizet öntik ki a gyerekkel együtt, hanem gyakran még a fürdőkádat is utána-hajítják. Ez történt 1948 után a nyugati civilizáció értékeivel és intézményeivel, s ez zajlik manapság a »barbár« kelettől való elfordulás jegyében, különös tekintettel mindarra, ami orosz, azaz »szovjet«, halott e két dolognak vajmi kevés köze van egymáshoz [...]”

Baka István szenvedélyesen szerette az orosz irodalmat. Kedves költője volt „a szimbolizmus diadala idején jelentkező” Hodaszevics „ironikus világföle-



Élő Irodalom – Jelenkor Kiadó

Pécs, 1999

128 oldal, 990,- Ft

emelkedettségét” csodálta és irigyelte; igyekezett megfejteni Cvetajeva és Arszenyij Tarkovszkij (egy idősebb nő és egy fiatalember) kapcsolatának titkát. Szosznoráról megállapította, hogy „a villoni sors és a modern ember életérzése ötvöződik alakjában”. Jeszenyin öngyilkossága kapcsán megjegyzi: „...az elpattanó idegeket ő maga feszítette túl..., de minek erről beszélni? Aki verset ír, önmagát égeti – szép csendesen, idejében lecsipentett kanóccal, mint Goethe vagy Arany János, vagy mindkét végéről, rohamosan fogyva, mint Jeszenyin és József Attila.” Akár fájdalmas önjellemzésnek is tekinthető e néhány sor...

A kötet középső egységének élén a *Döbling* című vers ihletőjéről, Széchenyi Istvánról vall a költő. „A legnagyobb magyarhoz” fűződő élményeit a „Széchenyi István pokla a mi poklunk” kijelentésben összegzi. A történelem és az irodalom mellett a zene is meghatározó szerepet játszik Baka István életében. Leonard Bernstein Mahler-felvételeit hallgatva az első találkozás élményét eleveníti fel: „Szokol rádiómból egy primitív orsós magnóra vettem fel – merő kíváncsiságból – a *III. szimfónia* első tételét. Visszajátszva ugyanúgy hangzott, mintha szappanodoboz-zörgést véccésésze-zubogással próbálnánk visszaadni, amit viszont így is sikerült kihallanom ebből a hörgésből-vartyogásból, még így is lenyűgöző volt”. A zene és az irodalom olyan szoros egységet alkot Baka István írásaiban, hogy az sem meglepő, ha Mahler-művet Rilke-elégiával állít párhuzamba, ha Lorca kapcsán Manuel de Falla és Szokolay Sándor neve kerül elő, ha szülővárosáról, Szekszárdról szólva az álmában együtt sétálgató Babits Mihály, Mészöly Miklós és Liszt Ferenc alakját idézi.

A *Kortársaim* című fejezetben Baka István pályatársai tűnnek fel egy-egy személyes hangvétellű írásban. Kormos István, Hervay Gizella, Balla Zsófia, Tóth

Bálint és a „szegedi klán” három tagja, Petri Csathó Ferenc, Szepesi Attila, Zalán Tibor. Valamennyi portréban közös, hogy egy-egy konkrét élmény adja a gondolatmenet alapját. Balla Zsófiával például akkor ismerkedett meg, amikor egy „ikarusznyi fiatal magyar író indult Kolozsvárra, hogy az erdélyi nemzedéktársakkal – nemcsak magyarokkal, románokkal is – találkozzék”. Hervay Gizelláról – „az árvaság költőjéről” – szólva lelkiismeret-furdalását említi: „Engem megkért, vigyem ki a Maros-torkolathoz [...], neki látnia kell, hogyan találkozik a Tiszával. Én meg már belefáradtam Gizi lobogásába, és azt mondtam: – Majd máskor, lesz még rá idő! – Sohasem bocsátom meg magamnak, hogy nem teljesítettem a kívánságát.”

Hogy az irodalom–zene–képzőművészet „szentháromsága” teljes legyen, Pataki Ferenc festőművészről is képet kaphatunk. Baka István több kötetének borítóját a festőművész-barát képei díszítik. Baka értékelése szerint „Pataki Ferenc festményei műalkotások. Tehát: aki szeretettel közeledik feléjük, beléphet a képbe, bejárhatja vörösen-sárgán izzó vagy acélhideg kék tájait, együtt álmódhatja a piktórral a gomolygó álmalakokat, ihat a borából, megtörheti a kenyérét.”

Az Ilia Mihályról szóló töredékben Baka arról vall, hogy tanára „alig észrevehető, de határozott szellemi irányításának” köszönheti, hogy nemzeti költő lett („ehhez némi ezotériát és ateizmust elegyítve”), és azt is megtanulta mesterétől, hogy „magyarnak lenni ízlés kérdése is, nemcsak elhatározásé, hogy ezért »ebbe« mégsem lehet úgy belépni, mint egy pártba”. Baka szól arról is, hogy Ilia Mihálytól kapta a legtöbb levelet, annak ellenére, hogy ugyanabban a városban laktak: „...azt hiszem, időnként kileste, mikor nem vagyok bent a munkahelyemen, s gyorsan bedobott az újságosládába egy-egy öt-tíz soros episztolát, amellyel új és páratlan műfajt alkotott a magyar iro-

dalomtörténetben: a levél-epigrammát”. (A *Tiszatáj* 1996. szeptemberi Baka-emlék-számából kiderül, hogy a költő is szívesen írt vidám, verses üzeneteket, „episztólákat” munkatársainak; néha Horatius, Majakovszkij vagy Zrínyi Miklós stílusában, néha pedig a szavakkal vagy akár a magánhangzókkal is takarékoskodva.)

A kötet zárófejezetében összegyűjtött történetek közül a *Felemás zokni* önironikus-ironikus soraiban Baka István személyiségének érdekes vonását fedezhetjük föl: „Igen, a felemás zoknim én vagyok. Egyik zoknim a fény, a másik a sötétség. Egyik zoknim a jin, a másik a jang. Egyik zoknim hagyománytisztelő, a másik avantgárd. Ezért estére az egyik lábam nemesen érett, a másik fiatalosan nyers illatot áraszt. Az egyik zoknim népnemzeti, a másik szociálliberális. Még a lyukak sem egyformák. [...] Felemás zoknim politikai és művészi hitvallás; pólusai vannak, de ezek a pólusok nem különülnek el jobb-, illetve baloldalra. (Cipő esetén, bizony, már színt kell vallani!)”

Hasonlóan személyes, ám ezúttal fájdalmas élményeket elevenít föl *Az álomgyűjtő* című írás, amely arról is tanúskodik, hogy Baka István súlyos betegsége alatt is megőrizte humorát. Műtétjére a *Felemás zokni*ban is fellelhető iróniával emlékezik vissza, ám most – éppen a betegség és a halál fenyegető képei miatt – fájdalmas grimaszba torzul arcunk. Az altatóorvos talán álmokat gyűjt, s éppen a költő okoz neki csalódást azzal, hogy álomtalanul tér vissza az ébrenlétbe. „Mert a költők [...] állandóan álmaikkal bibelődnek, s az álmok ébrenlétük minden percét kitöltik. Ezért aztán az alvás – sőt, az altatás – idejére már semmi sem marad belőlük, elálmodták ébren valamennyit.”

Bakó András történetei parabolák. A szerző öreg barátot teremtett magának, aki talán önnön lelkének másik fele, talán a maszkok, alteregók kalitkájába zárt, ám

az elfojtásra lázadással, a lélek legmélyebb üregeinek felfedezésével és napvilágra hozatalával felelő valódi énje. A *Válami van...* című írás a múltidézés misztikus bűvöletében keletkezhetett, és a letűnt korok szellemisége utáni nosztalgia hívhatta elő a prédikációnak is beillő szavakat: „Meg aztán itt vannak a házaitok. Istent keresitek, a vallásos érzést próbáljátok visszahozni kiszikkadt lelketekbe, de hát megy ez úgy, hogy közben kietlen betonkalitkában laktok? Azt hiszitek, Isten a tapéta mögül fog előbújni, csótányok kíséretében? Az én gyerekkoromban még igazi házakban éltünk – igaz, összkomfort nélkül, de minden háznak volt pincéje és padlása, azaz mindegyik tükrözte a kozmikus világrendet: pokol, föld, mennyország.” A *Váltók között* a halálfélelem szorongató, ugyanakkor tanulságos voltáról szól; a szimbólum és a metafora segítségével készletet töprengésre. Az egyedüllet értékén negatív példázatban merengő Bakó András–Baka István a *Micimackó-változat*ban bebizonyítja, hogy a „semmiből” ugyan nem lehet „valamit” teremteni, de a magányból, a sérülésekből táplálkozó fájdalomból is szülelhet remekmű. Aki képes a nyüzsgő, egyre zajosabb világtól eltávolodni, és egy délutánt vagy estét egyedül tölteni, az tudja, átérzi, amit Bakó András Micimackója: az egyedüllet, „a természettel való tökéletes és harmonikus egybeolvadás gyönyöre” olyan kiveszőfélben lévő érték, melyet „se méz, se vajás zsemle, se felszínes baráti csevegés nem pótolhat...”

A filozofikus írások mellett könnyedebb téma is előkerül: Baka kemény iróniával, mondhatni szarkazmussal állítja pellengérré a televízióban gyakran látható, a Sunlicht nevű mosogatószert népszerűsítő reklámklippet (*Sunlicht*). „...felmutatják a mosogatószer dicsfényövezte flakonját, s már búcsúznunk kell a klaszszikusokhoz méltó, feszültséggel teli, érlelődő és egyszerre kirobbanó konfliktust

hordozó, alig egy-két perces jelenetől, amely fölött Anton Pavlovics Csehov és Ingmar Bergman, sőt, Sigmund Freud szelleme lebeg. Mindig katarzist élek át, ha látom...” Nem is lenne igazi költő a költő, ha nem pergetné tovább fantáziájában a meghatározó élményt: a lány, aki a reklámklipp elején hamiskás félmosollyal közölte anyjával a megdöbbentő tény – „nekem a Sunlicht a barátom” –, mérgében – hogy anyja „ezüstbajszú gavallérja karján távozik” a „csatatérről” – földhöz vágja a tányérokat és üvegtálakat, és a tökéletes bosszú érdekében a lefolyóba önti a maradék Sunlichtot.

A kötet záródarabja az 1994-ben keletkezett *A káosz árvái* vízió és példázat, helyzetkép és jóslat, amelyet a boszniai erőszakvételek kapcsán felvillanó *Káosz* című film egy megrázó jelenete ihletett. A Taviani-testvérek alkotásában egy szicíliai anya levelet vár Amerikába szakadt fiaitól. Mindennap kimegy a kikötőbe, ám hiába faggatja a matrózokat. Erőszakból született fiát gyűlöli, eltaszítja magától, bármennyire ragaszkodik is hozzá az apja bűneiért vezeklő gyermek. A fogolytáborokban erőszakot szenvedett bosnyák és horvát asszonyok hasonlóan tudni sem akarnak gyalázatban fogant gyermekeikről. Szeretetre vágyó, korán megkeseredett árvák bolyonganak a romok között, „homlokukon születésük bélyege sötét-

lik”. Az „élőhalottak nemzedéke” Baka szerint megdöbbentően hasonlít ránk: „Szomorú szemű, fiatal férfiak és nők vagyunk mi is, Közép-Kelet-Európa népei, akik hiába esengünk szeretetért, megértésért Európa-anyánkhoz. Erőszakból születtünk, az Európa lágy alsótestébe falloszként behatoló hatalmak nemzettek [...]. Messziről, kitartóan lopakodva kísérjük anyánkat.” A látomás csattanója – ismerve az európai viszonyokat és történéseket – ma is időszerű és elgondolkodtató képet rajzol a vén kontinensről: „Ahogy öregszik, egyre többet jár a kikötőbe. Levelet vár. Amerikából.”

Baka István halála után vált igazán ismertté és elismertté. Radnóti Miklós írja *À la recherche* című versében: „mert ami volt, annak más távlatot ad a halál már...” Ezt a sort József Attila halála óta egyre gyakrabban kell idéznünk. A napi- és hetilapokban megjelent publicisztikai írásokban Baka István élményeinek mozaikcserepei csillognak, legkedvesebb költőiről, olvasmányairól vall, az alkotással és az élettel együtt járó gyötrelem titkait osztja meg az olvasóval. Eletrajzának, életművének megkerülhetetlen elemei ezek az írások.

Gajdó Agnes